

The background of the entire page is a repeating pattern of orange excavators. Each excavator is shown in profile, facing right, with its bucket raised and tilted. The pattern is consistent across the entire page.

אחרית דבר

## היה היה קרון רכבת

תיאטרון הקרון - בין מסורת לחידוש



## החלוצים

(כמה מן הבובנאים הבולטים שפעלו בארץ לפני הקמת הקרון)

### פאול לוי, 1891–1970

עורך דין, מוסיקאי, תפאורן ובובנאי שהקים עם כמה מחבריו את "להקת העץ" עוד בצ'כיה של שנות העשרים. ממש לפני הכיבוש הנאצי ברח מפראג לארץ ישראל. כאן עיצב תפאורות לכל התיאטרונים החשובים, כתב מאמרים על היחס בין מוסיקה, אמנות פלסטית ומתמטיקה ויצר תיאטרון בובות, בעיקר סאטירות וקברטים למבוגרים. סרט הבובות הקצר שלו על פֶּלַעַם, המכשף התנ"כי שהוזמן לקלל את ישראל, שולב בסרטו הציוני של יוסף קרומגלד – "קללה לברכה" (1950). בין האנשים ששיתפו איתו פעולה היו השחקן והבמאי יוסף מילוא והמשוררת לאה גולדברג. מילוא כתב מערכונים ו"דיבב" את הצגותיו של לוי (שלא ידע מספיק עברית). גולדברג כתבה את המחזה לילדים "רבי חלום טוב" במיוחד לבובות בעלי-החיים של הלהקה. בשנות הארבעים היו ל"להקת העץ" תשע תוכניות שונות שהופיעו מאות פעמים בכל רחבי הארץ. ואף על פי כן נותר לוי בשולי העשייה התיאטרונית ולא יצר, למרבה הצער, שום מסורת והמשך. (עוד על פאול לוי ועל לאה גולדברג במאמרה של דורית ירושלמי "קוסם גדול אני, על כן אופע כאלמוני" בגיליון הראשון של "הו!" כתב עת לספרות.)

**ת**ם ולא נשלם. עברנו דרך ארוכה ומפותלת. השתמשנו בניסיון שנצבר בתיאטרון הקרון כדי לתאר את השפה האמנותית של תיאטרון הבובות החדש. אבל עדיין לא סיפרנו על המקום עצמו: איך נוסד, על ידי מי, לשם מה, ומה קרה בסוף.

ובכן – היה היה...

קרון רכבת?

לא, קוראים חביבים, קודם היה חמור...

### מסע החמור

בשנת 1976 הגיעו מייקל שוסטר ואשתו גייל ארצה, אחרי טיול גדול במזרח, עם מזוודה קטנה של מריונטות הודיות. הם חיפשו אנשים שעוסקים בתיאטרון בובות. כך הכירו את מריו קוטליאר, את הדס עפרת ואת עלינא אשבל שגרה בשכונת גאולה בירושלים, ונקראה "גברת פורים" בפי ילדי השכונה, על שום צמותיה הארוכות ולבושה הצבעוני. "היו לי רעיונות רומנטיים על עלייה לרגל", מספר מייקל, "ועל הבובנאי הנודד, הסוחב את בובותיו על הגב ממקום למקום. ובשנת 1978 החלטנו לממש אותם, כלומר לקנות חמור, להעמיס על גבו את המריונטות ההודיות שלנו ולעלות לרגל מצפת לירושלים.

"מחוץ לשער האשפות בירושלים העתיקה, היה בכל יום חמישי שוק בהמות שבו מכרו כבשים וחמורים. קנינו שם חמור בשם פֶּלַעַם, או בקיצור ביל, והבאנו אותו לביתנו בשכונת בקעה (השכנים היקרים לא ממש התלהבו). דון חָרְנו המוסיקאי, המציא מתקן לציוד שלנו. הוא הרכיב אותו על גב החמור והיה מטייל איתו ברחובות ירושלים ומאמן אותו למסע... תכננו את המסלול בעזרת אבא של עלינא, שהיה ראש הקרן הקיימת בצפון. גייל התקשרה לקיבוצים וליישובים שונים לאורך המסלול ובעברית משובשת במבטא אמריקאי כבד אמרה: 'שלום, אנחנו רוצים ללכת ברגל עם חמור ולעשות תיאטרון בובות מהודו, אולי אתם רוצים הופעה?... ' וכך, באורח פלא כמעט, נקבעו

לנו יותר מעשרים הופעות. לבסוף העמסנו את ביל על טנדר ונסענו לצפת. יצאנו מיצרות בירה לכיוון מרון. ישנו על אם הדרך. חברים הצטרפו אלינו והשתתפו במופע. עלינא, סמדר תירוש ורוחלה ברקמן הפעילו בובות ממשפכים, הדס עשה פרפורמנס עם מטרייה... כולם שרו ורקדו. הופענו אפילו בחתונה בדואית בכפר שיבלי. בוקר אחד בקיבוץ גן שמואל, גילינו שהחמור שלנו נגנב (בלי הציוד, למרבה המזל!). לשמחתנו תרמו לנו חברי הקיבוץ חמור מפינת החי שלהם. המשכנו את המסע עם צ'רלי (כך נקרא החמור החדש).

"כשהגענו לירושלים, כעבור שלושה שבועות, היתה לנו הופעה במוזיאון ישראל, חגיגה גדולה עם פיקניק ענק שארגנו בכל הכסף שהרווחנו בדרך."

## קרון למכירה

"יום אחד, כשנתיים אחרי המסע, ראיתי מודעה בעיתון: רכבת ישראל מציעה למכירה קרון ישן שירד מהפסים. תמיד אהבתי רכבות. בהתחלה חשבתי לקנות את הקרון ולהפוך אותו למחסן. לקחתי חוט ומדדתי אותו: עשרים ושלושה מטרים... הרבה יותר גדול ממה ששיערת, ופתאום חשבתי: מי צריך מחסן? נהפוך אותו לתיאטרון בובות! הסתבר שגם הדס, בירושלים, תמיד רצה לעשות משהו עם קרון. את עלינא הזמנתי לנסיעה ברכבת, כדי שתרגיש את הקסם והיא הסכימה מיד. ואיפה נשים אותו בירושלים, אם לא בגן הפעמון? הגן היה אז מין מרכז חברתי שבו נפגשו יהודים וערבים, עניים ועשירים, דתיים וחילוניים.

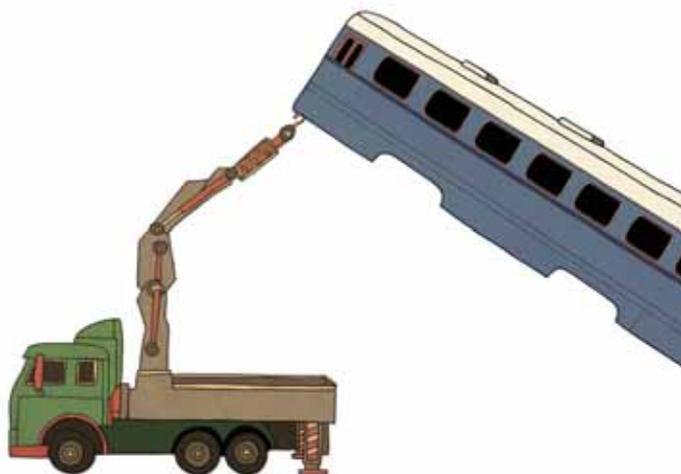
"גייל היתה בהריון. כסף לא ממש היה לנו. הכול נראה הרפתקני מאוד, אבל ההתלהבות פשטה: הדס גייס את מריו. החלטנו לפנות ליוסי פישר מקרן ירושלים. יוסי הכיר את מריו והדס, שהיו מעורבים כבר אז בחיי התרבות של ירושלים. 'אבל מי הברנש המוזר הזה?' הוא שאל והצביע עלי. (אני רגיל שמתייחסים אלי כאל דבר מצחיק...) "

"ניגשנו לקרן ירושלים ביום ראשון בבוקר, "ממשיך הדס

## החלוצים

דינה דז'טלובסקי, 1902-2002

גדלה בפולין. לפני השואה היתה חברה בתיאטרון הבובות "באיה" (אגדה) בוורשה, ואחריה היתה מפקחת על חינוך בגיל הרך. כשעלתה לארץ (בגיל ששים!) לקחה על עצמה לקרב את תיאטרון הבובות ללב הגננות והילדים. היא יצרה הצגות לבובות כפפה, שהפכו בסופו של דבר, לספרי בובות מצולמים. הספרים וההצגות ביטאו את הווי הארץ באותן השנים, כפי שהשתקף בעיניה. בין ספריה המפורסמים: "המטרייה של רות", "דני הקטן והשוטר ניסים", "האווירון של ירון". היא נפטרה בשנת 2002 בגיל מאה.



## החלוצים

הונזו, 1912–1990

דוד בן שלום, הידוע בכינויו הונזו, עלה לארץ מצ'כיה בשנות השלושים והקים את "הבובטרון", תיאטרון המרינטות של קיבוץ גבעת חיים. הבובטרון הציג אגדות, וסיפורים מחיי הקיבוץ. הבובה הקיבוצניקית שלו, זיוה, הפכה לגיבורה של ספר מצולם. הונזו, איש חם ונמרץ, שהיה ימאי בעברו, התלהב מאוד מן הצד הטכני של הבובות. הוא היה בעל מלאכה מצוין ופיתח מנגנוני הפעלה מקוריים: בובות קבוצתיות שמופעלות בעזרת חוט אחד, בובות חוטים שיכולות לעשות טריקים, ובובות מקל משוכללות. הוא היה מחובר מאוד לארץ ולמתרחש סביבו. ספרו "מדריך לבובטרון" (1986) יצא בשלוש שפות במקביל: עברית, ערבית ואנגלית. הונזו יצר כתב ולימד במשך חמישים שנה. הוא הקים את המחלקה לתיאטרון בובות באוניברסיטת תל אביב, וגם תרם לה בסופו של דבר, את אוסף בובותיו.

את הסיפור. "חיינו ליוסי פישר ולפני שהספיק להיכנס לחדרו קפצנו עליו, כמו ממארב ואמרנו: 'קנינו קרון, רוצים להקים תיאטרון בובות, גן הפעמון בדיוק עכשיו בפיתוח, תן לנו להביא לכאן את הקרון.' יוסי היה חדש בעניינים בדיוק כמונו. הוא לא בדק רישוי, בטיחות, מימון. בגדולה של אמן נענה ליוזמה הספונטנית שלנו. בלעדיו זה לא היה קורה. היום לא היו מאפשרים לפרויקט בגודל כזה לקרות בעל פה, בלי אישורים. היתה אז הרגשה של פריחה, של חלון הזדמנויות פתוח. יוסי דאג להרחיק את הגדר הדרומית של גן הפעמון ולהכין את הקרקע. וביום קר ובהיר של חודש מרץ 1981, בשעה חמש לפנות בוקר, ציגנה ירושלמית ומשטרה מלפנים ומאחור, הגיע הקרון מיפו. שני מנופים הורידו אותו בגן הפעמון. רק אז גילינו שאין לו גלגלים. הרמנו טלפון לרכבת; לא, אין אישור להביא גלגלים... נו, מילא. שברנו בקבוק שמפניה על הקיר כמו בהשקת ספינה, ויצאנו לדרך..."

## ארבע הצגות

בתקופה שקדמה להקמת הקרון היתה בארץ מעין התעוררות, תקופה של חיפוש וגילוי בתיאטרון בובות. בשורות הבאות נתאר ארבע מן ההצגות שנוצרו באותה תקופה: הראשונה נוצרה ב"קבוצת קו" של מריו, השתיים הבאות נוצרו בחוג לתיאטרון של אוניברסיטת תל אביב בהנחייתו של הדס, והרביעית נוצרה באופן עצמאי. היצירותיות והחוצפה הקנו לכל הארבע מעמד מיתולוגי בקרב היוצרים הצעירים של אותה תקופה.



230

### 1. סיפור הצבעים

עיבוד ובימוי פבלו אריאל, 1976

**סיפור הצבעים**, הצגת הילדים הראשונה של "קבוצת קו", היתה עיבוד של שני סיפורים על צורות וצבעים: סיפור בשם "חור המנועול" שהגיבור שלו היה כתם אדום שהופך לתפוח, פרפר, פרח, מטרייה ועוד, והסיפור שתורגם מאוחר יותר ל"קט כחול וקט צהוב". גיבורי הסיפור הם שני חברים, כחול וצהוב, שהופכים

לירוקים בשעת משחק ומכאן העלילה מסתבכת.

מספר פבלו אריאל, במאי ההצגה: "מלכתחילה החלטתי להשתמש בצבעים אמיתיים כדי שהקסם של ערבוב הצבעים ממש יקרה מול עיני הילדים. אבל איך? הפתרון הפשוט ביותר היה שהדמויות יהיו כפות הידיים עצמן, טבולות בצבע גואש. שחקנית עם שני דליי צבע ומכחול ארוך, סיפרה את הסיפור ותוך כדי כך ציירה את הבתים של הצהוב והכחול על פס נייר ארוך באמצע הבמה. מכל בית שצויר על המסך צצו הידיים, הטבולות בצבע, התבוננו זו בזו, שיחקו, וכאשר התחבקו התערבבו הצבעים.

"הפשטות, והקסם האמיתי שהתרחש על הבמה, החופש הפנימי ושמחת החיים של הקבוצה, תפסו את הקהל. ההצגה שהיתה באמת חדשנית ומפתיעה לזמנה, הוצגה כשלוש מאות פעמים ואף היתה מועמדת לפרס כינור דוד. לחבורת הצעירים הנאיביים שהיינו אז זה היה הישג גדול!"

פבלו אריאל מנהל היום את התיאטרון הרב-תרבותי בתפן שבגליל, המשלב חיפוש אמנותי בעבודה עם אוכלוסיות מעורבות יהודיות וערביות.

### 2. תשוקה נתפסה בזנב

עיצוב ובימוי מירי פארי, 1980

את המחזה **תשוקה נתפסה בזנב** כתב האמן פבלו פיקאסו בחורף 1941 בעיצומה של מלחמת העולם. בדרכו הפיזית השבורה

והפטפטנית הוא משקף את האלימות, הרעב והקור של החורף שבו נכתב.

"המבנה של המחזה מזכיר בלט או מלחמת שוורים", אומרת מירי. "הוא מחולק לשש מערכות שכל אחת מהן מסתיימת בקטסטרופה: סערה, מוות, שיגעון... הדמויות מכוננות בשמות של מאכלים ('בצל', 'עוגה'), שברי חפצים ('חלק עגול'), חלקי גוף ('רגל גדולה'), ורגשות ('חרדה רזה' ו'חרדה שמנה'). רק לאחת מהן יש כינוי אנושי ('בת הדוד'), אבל כולן מדברות ופועלות כבני אדם."

מירי קלטה מיד את הפוטנציאל הפלסטי / חפצי / בובתי של המחזה. הבובות (בגודל אדם) שעיצבה היו שילוב של מגזרות שטוחות, חפצים מצופים בתחבושות גבס וקולביים שעליהם נתלו בגדיהן של הדמויות. כל דמות היתה מורכבת מצירופים משתנים של בובה ומפעיל-שחקן. השחקן היה יכול להשאיל את אבריו לבובה, וברגע אחר לפרק אותה ולשחק בחלקים השונים. רוח הדאדא, הסוריאליזם והקוביזם שרתה על ההצגה. ההפקה היתה כרוכה בקשיים רבים, אבל בתור מי שהפעילה את שתי החרדות, אני (מרית) זוכרת בעיקר את האושר גדול, את תחושת הגילוי, החירות וההרפתקה שבה הכול יכול לקרות.

מירי פארי הקימה מאז את המרכז לתיאטרון בובות בחולון, הכולל את בית הספר, המוזיאון והפסטיבל הבינלאומי לתיאטרון בובות.

באמצעות זמן, תנועה ודרמה. "לילה אחד," מספרת אחותו (הבובנאית) רוחלה ברקמן דנגור, "דיברנו על רעיון להצגה. עמי צייר תוך כדי שיחה. הדמות שחיפשנו הפכה יותר ויותר מופשטת. מדמות היא הפכה לבובה, מבובה לצורה ומשם לכדור. הכדור סימל מהות שלא באמת יודעים כיצד היא נראית. קראנו לה 'הקוקונר' בגלל עולם הקוקונרים, מעין יצורים מחתרתיים שעמי המציא בילדותו."

**הקוקונר** היה כדור ש"חי" בתוך מסגרת מחולקת לתשעה ריבועים. הכדור השתעשע בתוך הריבועים, עבר מאחד לשני, נתקל בוד גמיש, השתנה עם התאורה. נקודת המוצא היתה צורנית: היחס בין הכדור לקו, שטח, נפח. מתוך היחסים הצורניים נולדו דמות וסיפור אנושי.

**הקוקונר** היה פריצת דרך תיאטרונית. העבודה הוצגה בפסטיבל עכו בשנת 1981, כאשר על קירות האולם תלויות סקיצות של התהליך, פרטיטורות של ההצגה. "היתה התרגשות גדולה בתקופת העבודה. הרגשנו קולומבוסים כאלה," אומרת רוחלה. בארבע השנים שנותרו עד מותו של עמי, הספיקו עמי ורוחלה ליצור ביחד עוד חמש הצגות. עמי השאיר אחריו סקיצות לעבודות רבות נוספות שהרחיבו את החיפוש באמצעות הולוגרמות ולייזרים.

"עמי היה אמן שהזרים עוצמה," אומר הדס עפרת. "הוא היה יכול להיות מורה גדול. מותו המוקדם היה הפסד איום ונורא."

הקריינים (חובשי הגרמופונים) היו שתי מפעילות גליות, שלא לבשו שחור כמו בתיאטרון הבונרֶקו, אלא לבן כ"מחווה לחתונה". אורחי החתונה היו בובות קטנות ושטוחות מצופות בפיסות של ז'ורנלים צבעוניים בהשראת הקולאז'ים הראשונים. הבובות השלימו זו את זו והתחברו בסופו של דבר למעין פזל של תמונת חתונה. את הדמויות הדמיוניות שיצאו מן המצלמה (כמו הילד השמן או בת היענה) שיחקו המפעילות עצמן, לבושות בתוספות פיסוליות.

#### 4. הקוקונר יצירתם של עמי ורוחלה ברקמן, 1981

עמי ברקמן (1949-1985), היה צייר שמאס בוד השטוח והסטטי של הציור. הוא לא רצה אשליה של חלל, הוא רצה לפרוץ אל ממדים נוספים, להתרחב

#### 3. מסיבת חתונה על מגדל אייפל עיצוב ובימוי איקי גלעד בשיתוף עם דינה דקל, 1981

ז'אן קוקטו (1889-1963) היה אמן רב תחומי - משורר, מחזאי, צייר וקולנוען. הוא כתב מחזה על הצלם של מגדל אייפל שמנסה לצלם אורחים של איזו חתונה, אבל בכל פעם שהוא אומר "ציפור ציפור" יוצא מן המצלמה משהו בלתי צפוי שמשבש את הסדרים. פעם זהו ילד שמן שרוצה "להאכיל את מגדל אייפל", פעם זוהי "היפיפייה הרוחצת מטרוביל" ופעם אריה שטורף את אחד מאורחי החתונה. שני גרמופונים יושבים משני עברי הבמה, מסקרים את ההתרחשויות ומשמשים פה לדמויות.

**מסיבת חתונה על מגדל אייפל** נכתב במקור בבלט, אבל איקי ודינה הפכו אותו לתיאטרון בובות שנון וחלומי. בנוסף לשני



מתוך תשוקה נתפסה בונב

## החלוצים

### פאול פוקס, הבובנאי הנעלם

צייר, מעצב בובות, והבובנאי המקצועי הראשון שעבד עם "קבוצת קו". עלה לארץ מרומניה, שם עבד בתיאטרון לילדים "ארקדיה". מיקי מבורך (חברה לשעבר ב"קבוצת קו") אומרת שהיה גבוה עם שפם ("קצין כזה..."). הוא זכה לתהילה מקצועית גדולה ברומניה, והסתבך עם השלטונות בגלל סאטירות פוליטיות שיצר. משרד החינוך והתרבות הישראלי הפציר בו לעלות. "הם הבטיחו לו הרים וגבעות", היא אומרת, "ולא קיימו שום דבר. חיזרנו אחריו במשך תקופה ארוכה עד שהסכים לעבוד איתנו. חבורת החובבים הנלהבת נראתה לו תחליף עלוב למה שעזב. הוא לימד אותנו לעצב בובות וגם לנוע איתן. הוא נתן לנו את הבסיס". הניסיונות העקשניים שלנו (רוני ומרית) לגלות מידע על פאול פוקס, יכולים לפרנס קומדיה בלשית ששיאה בשיחת הטלפון שבה טען פוקס עצמו בעברית רצוצה, שהוא אכן היה מעצב תיאטרון ברומניה, אבל עלה ארצה רק ב-1987 ואינו מכיר שום מריו קוטליאר ושום "קבוצת קו". אז למה אנחנו בכל זאת מזכירות אותו? כי בכל פעם שהרמנו ידיים והחלטנו לוותר, צץ משהו מ"קבוצת קו" והסביר לנו בהתלהבות עד כמה הוא היה חשוב ומשפיע. אז למקרה שמישהו ירצה לכתוב את תולדות תיאטרון הבובות הישראלי, אנחנו מניחות פה קצה חוט.

מי היו ארבעת המופלאים שהקימו את הקרון? ומה היתה הנדוניה, המטען האמנותי והאנושי, שהביא כל אחד מהם לקרון?

### מייקל שוסטר

מייקל פגש את הבובה הראשונה שלו בבורמה בתחילת שנות השבעים. "יש לפעמים מין רגע כזה," הוא אומר, "של הכרה: יש כאן משהו מיוחד. ואז הרצון להרפתקה מתעורר ואני מוכן לכול, להצליח או להיכשל, להסתכן. כך קרה לי כשראיתי בובה עתיקה, יושבת על דוכן בבורמה, באחד השווקים. לא היה לי כסף, אבל הבובה 'קראה' לי. היא התעקשה. לכן הצעתי למוכר את שעוני תמורת הבובה. זו היתה תחילת הדרך שלי בתיאטרון בובות."

לפני שנוסד הקרון הספיק מייקל ללמוד תיאטרון צלליות באינדונזיה ותיאטרון מריונטות ברוז'סטאן שבהודו. מאז ומתמיד נמשך לסודות הגדולים של המסורת, "שהם הרבה יותר ממה שיכול אדם בודד להמציא."

ללא "הברנש המוזר" הזה, כפי שקרא לו יוסי פיישר, לא היה תיאטרון הקרון. ה"תמהונות" של מייקל, לא היתה מהסוג הרך והחולמני, היה בה גרעין קשה ועקשני שגרם למציאות להתקפל ולהתאים את עצמה לחזונו. הוא הביא איתו לקרון את ריח הזיעה ואבק הדרכים של הבובנאי הנודד ואת האהבה הגדולה למסורות עתיקות.

### מריו קוטליאר ז"ל

מריו למד משחק ותיאטרון בארגנטינה, עלה ארצה ב-1970 ומהר מאוד התחיל ללמוד תיאטרון גם באוניברסיטה העברית. תוך כדי כך הקים את "קבוצת קו" שעבדה בעיקר למבוגרים. ב-1977 נסע לצרפת ללמוד סמיוטיקה של התיאטרון. זמן קצר אחרי שחזר הוקם תיאטרון הקרון. מריו היה האינטלקטואל בין ארבעת המייסדים. כמי שלמד בין השאר כתב תנועה עם עמוס חץ, הוא נטה לתיאטרון שכלתני, מסומן ומחושב. ביחסיו עם אנשים היה ההיפך